

A székelyudvarhelyi unitárius templom, Pákei Lajos építész egyik kiváló alkotása

Pákei Lajos (1853–1921) és az általa tervezett templomok

A századfordulós Kolozsvár nagy tehetségű építésze, Pákei Lajos 1921. március 22-én hunyt el tüdőgyulladásban, s két nap múlva az általa tervezett kolozsvári unitárius gimnázium előcsarnokából kísérték utolsó útjára. Halálának századik évfordulóján egyik fontos munkája, a székelyudvarhelyi unitárius templom nemrégiben előkerült tervrajzainak ismertetésével és az épület bemutatásával emlékezünk a kincses város e kiváló szülöttére.

Pákei Lajos 1853. március 1-jén Kolozsváron jött világra egy unitárius vallású polgárcsalád negyedik gyermekeként, apja id. Pákei Lajos (1808–1864), anyja Székely Terézia (1816–1892) volt. Apai ágon az ősei a háromszéki Páké településről, a székely kismemesi Tamás családból származtak. E család első tanult tagja, Tamás János (1682–1748) 1714 körül telepedett le Kolozsváron, majd családnevét a származására utaló Pákeira változtatta meg. Pákei János leszármazottai jelentős tisztségeket töltöttek be a városi adminisztrációban és az unitárius gyülekezetben, közülük a dédunoka személyét emeljük ki: Pákei Lajos (1808–1864) főkormányzéki jegyző, majd titkár, a kolozsvári unitárius eklézsia gondnoka, pénztárnoka és jegyzője, valamint az unitárius kollégium felügyelő gondnoka volt.² Mindezek mellett a művészetek és a rajzolás is érdekelt, írásban és vázlatokban örökítette meg 1830-ban tett ausztriai körutazását.

Fia, ifjabb Pákei Lajos (1853–1921) örökölte apja művészi hajlamát és rajzkészségét, amelyek már kisiskoláskorában megmutatkoztak, s végül az építészeti pályára vezették. A kolozsvári unitárius kollégiumban elvégzett tanulmányai

¹ Dr. BORDÁS Beáta (Sepsiszentgyörgy, 1986) művészettörténész. Tanulmányait Kolozsváron végezte a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, ahol 2013-ban szerezte meg a történelemtudományok doktora fokozatot. 2016-tól muzeológus a Kolozsvári Művészeti Múzeumban. Kutatási területei: historizmus kori erdélyi építészet, 19–20. századi erdélyi képzőművészet. Elérhetősége: bordas.bea13@gmail.com.

² Pákei Lajos építész és őseit részletesen bemutatja: GAAL György, „Pákei Lajos és felmenői művelődéstörténetünkben”, *Keresztény Magvető* 119., 2. sz. (2013): 147–178.

után 1872-ben a budapesti József Műegyetemre iratkozott be, ahol egy évig mérnöki képzésben részesült, majd 1873–1876 között a müncheni Politechnikumban, 1876-tól 1880-ig pedig a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanult. Bécsi mestere, a klasszikus görög és a reneszánsz építészet „felújító” Theophil Hansen (1813–1891) építész a bécsi parlament tervezési munkálataiba is bevonta az erdélyi diákját. Pákeira feltehetően nagy jövő várt volna, ha a császárvárosban marad, azonban családja nyomására 1880-ban hazatért Kolozsvárra, s elvállalta a város főmérnöki állását. Két év múlva feleségül vette Fangh Antóniát (1863–1927), akitől három gyermeke született. 1884-ben felmondott az állásából, amely jórészt csak kisebb műszaki feladatok megoldását tette lehetővé, s a későbbiekben az iparoktatás megszervezésére és műépítési feladataira összpontosított. Az 1880-as években, amikor az első épületeket megtervezte Kolozsváron, ő volt az egyetlen helyi szakember, aki rangos külföldi tanintézményekben szerzett szakszerű mérnöki és műépítési képzettséget, amelyet szülővárosában és Erdély távolabbi vidékein kamatoztatott. Megrendelése az 1890-es évek elején kezdtek megszorodni (a bölöni unitárius templom, a kolozsvári New York szálló és a sétatéri épületegyüttes, magánházak, villák), s élete során több mint száz remek épületet tervezett – a 19. század utolsó s a 20. század első negyedéből őt tarthatjuk a legfontosabb kolozsvári magyar építésznek.

Életművének három fontos vetületét különíthetjük el, hiszen a műépítési tevékenység mellett Pákei az iparoktatás illetve a műemlékvédelem terén is maradandót alkotott. Az iparostanoncok oktatásának kérdése már korábban is foglalkoztatta, de csak 1884-ben sikerült felállítani Kolozsváron az állandó székhely nélkül működő, gyakorlati képzést biztosító Építő-, Fa- és Fémipari Tanműhelyeket, amelynek tanára lett. Az 1884–1887 között működő, elméleti tárgyakat és műszaki rajzot oktató szakipar-rajziskolában is tanított. 1887-ben e két intézményt összevonták az újonnan alapított Iparmúzeummal, s Pákeit megválasztották e hármas intézmény szakigazgatójának. 1896-ban megtervezte az ipariskola és -múzeum Malom utcai székházát (1898-ban adták át), majd 1902–1904 között szintén az ő tervei alapján épült fel az iparmúzeum különálló épülete.³ Műemlékvédelmi szempontból kiemelkedően fontosnak számít, hogy több régi

³ A kolozsvári ipariskola és iparmúzeum épületeiről lásd: SZÉKELY Miklós, „Pákei Lajos kolozsvári iparmúzeumi és ipariskolai palotái 1882–1904 között”, *Ars Hungarica* 41., 1. sz. (2015): 29–47.; Uő, *Nemzet, ipar, művészet. A kolozsvári I. Ferenc József Iparmúzeum (1887–1918)*, Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 4. (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2017).

kolozsvári városkapu és lebontott reneszánsz kori polgárház emlékét (vagy valószínűleg részleteit) őrizte meg az utókornak. Többnyire az 1890-es években, de még az I. világháború viszontagságos éveit is forrásértékű felmérési rajzokat készített Kolozsvár régi épületeiről, s ezekből egy olyan kiadványt tervezett, amely a 14. századtól a 19. század közepéig mutatta volna be a város építészeti emlékeit. Ezt végül nem sikerült befejeznie, de rajzai jórészt fennmaradtak.⁴ Számos reneszánsz ajtó- és ablakkeretet mentett meg a pusztulástól, beépítve azokat saját, Majális utcai lakóházába, amely egyébként a korabeli társasági és művészeti élet egyik központja volt.

Pákei legjelentősebb megvalósításai természetesen az általa tervezett épületek, síremlékek és szobrászati alkotások voltak. Középületei, magánházai, szobortalapzatai révén szülővárosa arculatát teljesen megváltoztatta, s Erdély különböző pontjain számos építészeti műfajban alkotott maradandót.⁵ Tekintve az emlékek magas számát és az építészeti program jelentőségét, elmondhatjuk, hogy munkásságának egyik legfontosabb területe a templomépítészet volt, ugyanis rá hárult az a feladat, hogy megtalálja az újonnan épült erdélyi unitárius templomok ideális alaprajzi elrendezését és stílusát. Egy 1914-ben tartott felolvasása szerint az unitárius templomok számára Pákei a centrális alaprajzi rendszert tartotta a legmegfelelőbbnek, s jórészt ehhez igazodott az általa tervezett szakrális épületek esetében, törekedve a tiszta, harmonikus formák és lehetőleg centrális alaprajzi szerkezet használatára, a belső tér liturgiának megfelelő kialakítására és a monumentalitásra. Az általa tervezett templomok időrendi áttekintésével felvázolhatjuk az e területen hozott újításait, amelyek a teljesen centrális elrendezésű épületekben csúcsondottak ki.

Összesen nyolc olyan templomot ismerünk, amelyet a Pákei tervei alapján építettek fel, három esetben a szerzősége kérdéses, továbbá hét templomhoz készített kivitelezetlenül maradt tervrajzokat. Mindezek közül csupán a dicsőszentmártoni épült a római katolikus felekezet számára, a többi templomot Pákei a saját felekezete, az unitárius egyház részére tervezte. Már az első templomtervén – amely 1891-ben készült a bölöni unitárius templomhoz – megpróbálta ötvözni a protestáns liturgiának megfelelőbb centrális alaprajzot a sok évszázados múltra visszatekintő hosszanti (jelen esetben latinkereszt-formájú) elrendezés-

⁴ E témáról lásd például: BALOGH Jolán, *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*, Erdélyi Tudományos Füzetek 186. (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1944).

⁵ A különböző közgyűjteményekbe szétszóródott tervhagyatékának repertóriumát közli: Gy. DÁVID Gyula, *Pákei Lajos hagyatéka. Egy századfordulós kolozsvári építész tervrajzai, rajztervei, gyűjteményei* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019).

sel, s egy nyolcszögéből kiszerveztett, hangsúlyos központi tér köré rajzolta meg az épületszárnyakat. 1892-ben elkészítette e templom végleges, kissé átdolgozott tervrajzait, s az általa tervezett első és egyben legismertebb, monumentális méretű templom 1893–1895 között fel is épült, megnyitva az új típusú unitárius templomok sorát.⁶ Néhány év múlva a dicsőszentmártoni római katolikus plébániatemplomot (építés: 1898–1899), majd 1902-ben a székelyudvarhelyi unitárius templomot tervezte meg. A következő években a kolozsvári belvárosi unitárius templom új tornya (terv: 1902), valamint a tordai unitárius templom felújítása és belső átalakítása (1903) készült el Pákei tervei alapján. E kisebb munkálatok után 1904-ben egy nagyszabású tervet készített a firtosmartonosi unitárius templomhoz (felépült 1905–1906-ban), amelynek szabályos nyolcszögéből kiszerveztett alaprajza már nagyon közel áll a tisztán centrális alaprajzhoz, viszont a központi térhez két portikusz és két köralaprajzú lépcsőtorony is kapcsolódik. Néhány évvel később, 1910-ben, majd 1911-ben tervezte meg az 1912-re felépített magyarsárosi unitárius templomot, amely tisztán centrális alaprajzú, de a főbejárat előtt egy kis előreugró portikusz áll. Szintén 1911-ben rajzolta meg a kis méretű, eklektikus homlokzatú fogarasi unitárius imaházat és papi lakást, amely a következő évben el is készült.

Az 1909–1910-ben épült bordosi unitárius templomot Pákei önéletrajzában a tervezetben maradt munkák közé sorolta, s mivel az épület tervrajzai nem őrződtek meg, és a templombelső kialakítása nem jellemző az építészre, az ő szerzőségét nagyon kérdésesnek találjuk. A Fekete Benjámint építési vállalkozó által 1911–1912-ben felépített lókodi unitárius templom tervezését Pákei nem említette az önéletrajzában, viszont az épület főhomlokzatának szerkezete és a berendezés néhány eleme (a karzatmellvéd rácsa és a szószék hangvetője) feltűnően hasonlítanak a kolozsvári építész által 1902-ben tervezett székelyudvarhelyi unitárius templom megoldásaira. Így még egyelőre tisztázatlan, hogy a lókodi templomot is Pákei tervezte, vagy az udvarhelyi templomot öt évvel korábban felépítő Fekete vállalkozó volt egyben a tervező is, átvéve Pákei néhány jellegzetes megoldását. Egy fennmaradt tervrajz szerint Pákei 1906-ban megtervezte a kövendi unitárius templom nagyarányú kibővítését, amely végül nem valósult meg, de 1912–1913-ban a kolozsvári építész tervei alapján restaurálták az épületet, és stíluskritikai alapon valószínű, hogy a szószékre vezető feljáró és a hajó két végében

⁶ A bölöni unitárius templomvár történetét részletesen feldolgozza: FEHÉR János, *A bölöni unitárius templomvár*, Erdővidéki Történelmi Adatok 2/1. (Barót–Bölön: Dobó-Valál Egyesület – Bölöni Unitárius Egyházközség, 2015).

elhelyezett karzatok új mellvédjeit is ő rajzolta meg (bár ezekről nem ismerünk részletterveket).

Az építész önéletrajzában több olyan unitárius templom tervét említette, amelyek végül nem épültek meg. Ezek közül az alsójárai, a vadadi és a küküllőszárdi templomok tervrajzait nem ismerjük. 1904 körül Mészköre egy kis méretű, favázás szerkezetű templomot tervezett, amely nem valósult meg. A kisadorjáni templom 1910-es tervrajzán a kövendíhez hasonló módon a hosszanti és a centrális térszervezést ötvözte az építész, a középtornyos főhomlokzaton, illetve az oldalhomlokzaton pedig a székelyudvarhelyi unitárius templom néhány formai megoldása (portikusz, fölötté körablak, félköríves ikerablak az oldalhomlokzaton stb.) köszön vissza. Pákei kivitelezetlen tervei közül a legjelentősebb a dévai Várhegy oldalába elképzelt monumentális Dávid Ferenc-émléktemplom terveze, amelyet 1913-ban fejezett be. Az építész egy majdnem 20 m átmérőjű körbe írt hatszögből szerkesztette ki a centrális alaprajzot: a hatszög csúcsaiba egy-egy kör alaprajzú tornyocskát rajzolt, a délkeleti és az északnyugati oldalt pedig egy-egy sokszögzáródású, apszisszerű bővítménnyel helyettesítette, ezekben alakítva ki a fő- illetve a hátsó bejáratot. A magasított kupolájú templom Pákei meghatározása szerint „átmeneti román” stílusú lett volna, de a külseje inkább eklektikus hatást nyújtott a hat kis tornyot lezáró alacsony hagymakupolák keleties jellege miatt. Az építész által tervezett templomok sorában a legkésőbbi a brassói unitárius templom és papi lak együttese (1917), amely a háborús viszonyok miatt már nem valósulhatott meg. A templom főhomlokzatának néhány részlete (a bejárat fölötti timpanonos oromzat és a templom központi tere fölé magasodó, zömök torony formái) feltűnő hasonlóságot mutat a magyarsárosi templomhoz 1910-ben készített második, kivitelezetlen tervváltozattal.

A székelyudvarhelyi unitárius templom építéstörténete

A székelyudvarhelyi unitárius templom 20. század elején történt felépítését egy több évtizeden átívelő gyülekezetszerveződési időszak előzte meg. Annak ellenére, hogy az unitárius vallás legnagyobb arányban leginkább az egykori Udvarhely vármegye területén terjedt el az évszázadok során, a régió központjában, Székelyudvarhelyen csak 1872-ben sikerült megszervezni egy kis lélekszámú, mintegy 80–90 tagú egyházközséget, a kénosi eklézsia társegyházaként. Az udvarhelyi unitáriusoknak nem lévén temploma vagy imaháza, eleinte különböző magánházaknál gyűltek össze a Kénosról beszolgáló lelkész imájára. 1888-ban az összegyűlt adományokból egy házas telket sikerült vásárolniuk a Bethlen utcában 4000 koronáért, a ház egyik szobáját imaházzá alakították át, s néhány évig

ott tartották az istentiszteleteket.⁷ Idővel a gyülekezet megnövekedett és szükség-szerűnek tartotta egy díszes templom építését, ezért 1891-ben eldöntötték, hogy eladják a meglévő telket és helyette egy építkezésre alkalmasabbat vásárolnak, emellett pedig egy templomot is terveztek. A költségvetés szerint az új telek megvétele, a templom építése és felszerelése együtt 15 000 forintba (30 000 koronába) került volna, de mivel a gyülekezetnek nem volt ekkora vagyona, országos gyűjtésre felszólító íveket bocsátottak ki Ferencz József püspök és id. Daniel Gábor főgondnok aláírásával.⁸ Egy korabeli beszámolóból tudjuk, hogy az udvarhelyi templom tervét és építési költségvetését felterjesztették Kolozsvárra az Egyházi Képviselő Tanácshoz (EKT), amely szakértőket kért fel a véleményezésre,⁹ de sem a terveket, sem a bírálatot nem ismerjük.

Az 1891-ben indított gyűjtés öt év alatt csak 7200 koronányi összeget eredményezett.¹⁰ Ez nem volt elegendő a templomépítésre, ennek ellenére 1896-ban a gyülekezet mégis eladta azt a telket, amelyen az imaház állt, hogy egy nagyobb telket vásároljon, így az istentiszteleteket néhány évig a vármegyeháza egyik termében tartották. További hosszú évek teltek el, mire a különböző adományokból és hagyatékokból összegyűlt az az összeg, amelyből az egyházközség 1901-ben meg tudta szerezni a templomépítésre alkalmas telket a Bethlen utca 47. szám alatt. Az ún. Vánky-féle házastelket 28 000 koronáért vásárolták meg, továbbá a telek hátsó részét 2000 korona ráfizetéssel elcserélték Kovács Dénes szomszédos telkének egy részével.¹¹ Így alakult ki az a trapéz alakú, az utca vonalán 44,30 méter széles telek, amelynek bal sarkában állt a később lelkészi lakássá átalakított ház, s ettől jobbra, a telekhatártól bennebb ugratva, néhány év múlva felépült a templom (*1. kép*). A megvásárolt telekre 1901-ben Diószeghy Samu, az Udvarhely vármegyei magyar királyi államépítészeti hivatal vezetője ingyen készített egy kisebb templomtervet. Ezt felküldték jóváhagyásra az Egyházi Képviselő Ta-

⁷ VÁRI Albert és BÖLÖNI Vilmos, *A székelyudvarhelyi unitárius egyházközség története*, kézirat, 1910 (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára – a továbbiakban MUEKvGyLt, Egyházközségi monográfiák VI/17.), 1–3.; KEDEI Mózes, „A székelyudvarhelyi Unitárius Egyházközség megszervezése és templomépítésének története”, in *Unitárius naptár 1999*, szerk. ANDRÁSI György (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 1999), 108–112., kk. 108.

⁸ „Felhívás a Sz.-Udvarhelyt építendő unitárius templom költségeire teendő kegyes adakozásokra”, *Keresztény Magvető* 26., 6. sz. (1891): 362–363.

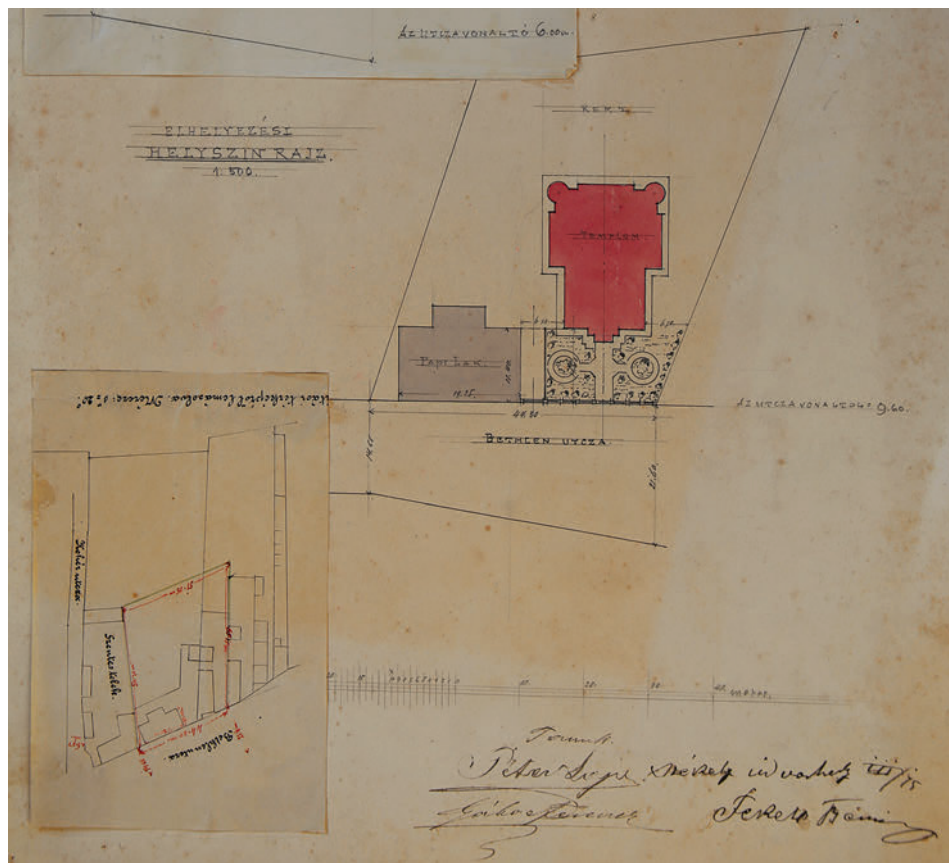
⁹ „Az unitárius vallásközség Zsinati Főtanácsának Toroczkón 1891. aug. 23., 24., 25-ik napjain tartott gyűlése”, *Keresztény Magvető* 26., 5. sz. (1891): 274.

¹⁰ VÁRI és BÖLÖNI, *A székelyudvarhelyi unitárius...*, 3.

¹¹ Uo., 4.

nácshoz, amely Pákei Lajos helyi építész kérte fel a templomtervezet felülvizsgálatára és véleményezésére.

Pákei addigra már nagy tekintélynek örvendett, hiszen olyan fontos projekteket tudhatott maga mögött, mint például a nagy elismerést kiváltó bölöni templom és több reprezentatív kolozsvári épület (a sétatéri korcsolyapavilon és kioszk, az ipariskola és iparmúzeum épülete, a New York szálló). Mindemellett az unitárius egyház felkérésére már 1897-ben megtervezte Brassai Sámuel sír- emlékét, valamint 1895 óta dolgozott a kolozsvári Unitárius Kollégium nagyszabású tervein. Az Unitárius Kollégium felépítése 1899 őszén kezdődött, s a több funkciót kielégítő (a tanintézmény mellett internátus is működött benne, valamint itt kaptak helyet a püspökség irodái és az Egyházi Képviselő Tanács gyűlés- terme), az egyház számára kulcsfontosságú és emblematikus épületet 1901.

1. kép

szeptember 22-én nyitották meg. A kollégium felavatása alkalmából szervezett többnapos eseménysorozat részeként 1901. szeptember 22–25. között az új épületben zajlottak az egyházi Főtanács ülései, s az egyik gyűlésen Pákei, aki tervezői munkásságával kiérdemelte az egyház bizalmát és elismerését, egyházi képviselői tanácsosnak választották meg. A Főtanács utolsó ülésnapján egy külön értekezletet tartottak az udvarhelyi templomépítés ügyében, amelynek alkalmával Pákei kifejtette, hogy Diószeghy tervezetét nem tartja kivitelezésre alkalmasnak, mert a templom külső és belső alakjában inkább a katolikus szertartásnak felelne meg.¹² A bíráló hatására az ülés résztvevői javasolták az EKT-nak, hogy inkább Pákei bízta meg a tervezéssel. Az EKT 1901. november 13-án tartott ülésén elhatározta, hogy Pákei Lajost kéri fel az udvarhelyi templom megfelelő tervrajzának és költségvetésének elkészítésére, és felhívást intéz az építészhez, hogy utazzon a helyszínre a talajt tanulmányozni.¹³ Itt érdekes lehet megjegyezni, hogy a kolozsvári építész hasonlóképp szerzett megbízást az első templomának megtervezésére: a bölöni egyházközség 1891 őszén felterjesztette Kolozsvárra a Gyárfás Győző és Székely Károly sepsiszentgyörgyi építészek által készített templomterveket, s ezek véleményezésére az EKT az egykori városi főmérnököt, Pákei Lajost kérte fel. Az EKT 1891. november 15-én tartott gyűlésén Pákei elmarasztalta ezt a tervezetet, s egy véleménye szerint célszerűbb és nem sokkal drágább saját tervet mutatott be, amelyet az EKT el is fogadott, és őt bízták meg a végleges tervezéssel.¹⁴

Miután Pákei felkérték a helyszíni szemlére, ő ezt meg is ejtette 1901. november 16-án, majd 1902 áprilisára befejezte az udvarhelyi templom tervrajzait. Az építési és bebútorozási költséget (az orgona, óra, harangok és kályhák kivételével) 43 827 korona 66 fillérben állapította meg, és ehhez mérten 745 korona tervezési díjra tartott igényt.¹⁵ A Főtanács 1902 októberében megadta az építkezési engedélyt,¹⁶ de az egyházközség anyagi erejét teljesen kimerítette a telekvá-

¹² A tervbíráló Pákei Lajosnak az EKT-hoz 1901. szeptember 30-án írt levelében olvasható. (MUEKvGyLt, EKT iratok, 290-1901. irattári sorszám, 3. irat)

¹³ Az 1901. november 13-i EKT gyűlés határozata, iktatói sorszám: 1240-1901. (MUEKvGyLt, EKT iratok, 290-1901. irattári sorszám, 4. irat)

¹⁴ FEHÉR, *A bölöni unitárius templomvár*, 369–370.

¹⁵ *Költségszámla a Székely-Udvarhelyen építendő unitárius templom tervezési munkáiról*, Kolozsvár, 1902. július 7. (A Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházközség Levéltára – a továbbiakban SzUEL –, Pákei-tervmappa)

¹⁶ NAGY Lajos, szerk., *A magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának 1902. évi október hó 26–29-én Kolozsvárt tartott üléseiről szerkesztett jegyzőkönyv* (Kolozsvár, 1902), 28.

sár, így az építés finanszírozására országos méretű gyűjtést kellett indítani.¹⁷ A lassan haladó gyűjtés alatt, 1905-ben önállósult a székelyudvarhelyi egyházköz-ség, első lelkészét 1905 nyarán iktatták be Vári Albert (1868–1953) személyében, aki 1892 óta szolgált a kénos-székelyudvarhelyi társseklézsiában.

Az udvarhelyi templom építéséhez szükséges összeg több év alatt gyűlt össze, ezért csak 1906 tavaszán tarthatták meg a versenytárgyalást, amelyet Fekete Benjámint helyi építési vállalkozó nyert el az 41 855 korona 42 filléres ajánlatával.¹⁸ Az unitárius vallású Fekete korábban a tordátfalvi unitárius templom új tornyát (1894–1896) és a székelyvársági római katolikus templomot (1902–1904, ifj. Galter János tervei alapján) építette fel. Ami viszont még fontosabb, hogy 1905 áprilisától kezdődően ő vezette a szintén Pákei által tervezett, Székelyudvarhelytől mintegy 25 km-es távolságra lévő firtosmartonosi unitárius templom építését, 1906. április 10-i határidővel.¹⁹ Az udvarhelyi templom építésére 1906. március 15-én szerződött le, vállalva, hogy május 1-én megkezdje a munkálato-
kat, és 1906. október 15-éig a templom és a torony összes falazatát tető alá hozza, az egész épületet pedig rá egy évre fejezi be teljesen.²⁰ A templom alapkövét 1906. július 3-án tették le, november 1-jén pedig felkerült a gomb a harangtorony tetejére (2. kép).

A következő évben az épület berendezése folyt, elkészültek az ülőpadok, a szószék és az orgona. A szószékkosár egyik oldallapján elhelyezett táblácska szerint a fából faragott szószék Székely Lajos és neje, Soós Juliánna adományából készült el 1907-ben. A hatszögletű szószékkosár mellvédjét négyzetes mezőkbe foglalt faragott rozetták díszítik, a szószékkoronát tartó oszlop- és pilaszterpárok korinthoszi fejezetűek. A szószékkorona párkányán akrotérionszerű díszek futnak végig, s csúcscsúszként a fiait saját vérével tápláló pelikán látható (3. kép). A magasabb színvonalat képviselő szószék készítőjét nem ismerjük, de elképzelhető, hogy a bölöni szószékkal azonos műhelyben készült.²¹ A neoreneszánsz stílusú orgona is valószínűleg 1907-ben lett kész, a brassói Csioflek testvérek műhelyében. A templom két harangját a budapesti Thury Ferenc műhelyében

¹⁷ „Felhívás a székelyudvarhelyi templomra való adakozásra”, *Keresztény Magvető* 38., 1. sz. (1903): 59–60.

¹⁸ VÁRI ÉS BÖLÖNI, *A székelyudvarhelyi unitárius...*, 4.

¹⁹ FAZAKAS Dénes, *A firtosmartonosi unitárius egyházköz-ség története 1910-től napjainkig*. Képesítővizsgái dolgozat, gépelt kézirat, 1973 (MUEKvGyLt, Egyházköz-ségi monográfiák V/9.), 6–7.

²⁰ Az építési szerződést lásd: SzUEL, Pákei-tervmappában.

²¹ FEHÉR, *A bölöni unitárius templomvár*, 519.

2. kép

öntötték 1907-ben.²² Az épületet végül 1908-ban fejezték be, összesen 54 200 korona költséggel, amely jócskán meghaladta az elfogadott költségvetést.²³ Ferencz József püspök 1908. május 24-én nagy ünnepség keretében szentelte fel a kiegyensúlyozott arányú, szép templomot.

A templom tervezete és leírása

Pákei Lajos rajzi hagyatéka több romániai és magyarországi közgyűjteménybe szóródott szét,²⁴ ezért egyes projektjeit többnyire csak a különböző in-

²² KEDEI, „A székelyudvarhelyi Unitárius Egyházközség...”, 111. A székelyudvarhelyi templom építéstörténetét összegzi még: KOVÁCS Árpád, „A székelyudvarhelyi unitárius templom”, *Örökségünk* 4., 3. sz. (2010): 4–5.

²³ VÁRI és BÖLÖNI, *A székelyudvarhelyi unitárius...*, 6.

²⁴ Pákei tervhagyatékának legnagyobb részét a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára őrzi. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei igazgatóságán található Pákei-fondban az építész néhány tervrajzának kicsinyített fotokópiája található. A tervhagyaték másik jelentős része az egykori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar

3. kép

tézményekben őrzött tervlapok és rajzok összegyűjtésével rekonstruálhatjuk, de számos tervnek csak az építész által készített másolatát ismerjük. Csupán néhány különleges és szerencsés esetben maradt egyben a Pákei által gondosan összeállított, a színezett eredeti rajzokat tartalmazó tervmappa, amely az építkezésre vonatkozó iratokat is tartalmazott. A kolozsvári unitárius kollégium és a székelykeresztúri unitárius gimnázium teljes dokumentációja a kolozsvári gyűjtőlevéltárban maradt fenn, s utóbbi helyre vitték be több évvel ezelőtt a magyarsági unitárius egyházközség iratai között megtalált, nagyon megviselt állapotú tervmappát a templom eredeti rajzaival. Székelyudvarhelyen tavaly a belvárosi unitárius templom javítási munkálatai során fedezték fel azt az ázott, egérrágta kartonmappát, amely az egyik lépcsőfeljáró alatt rejtőzött. A Pákei által készített

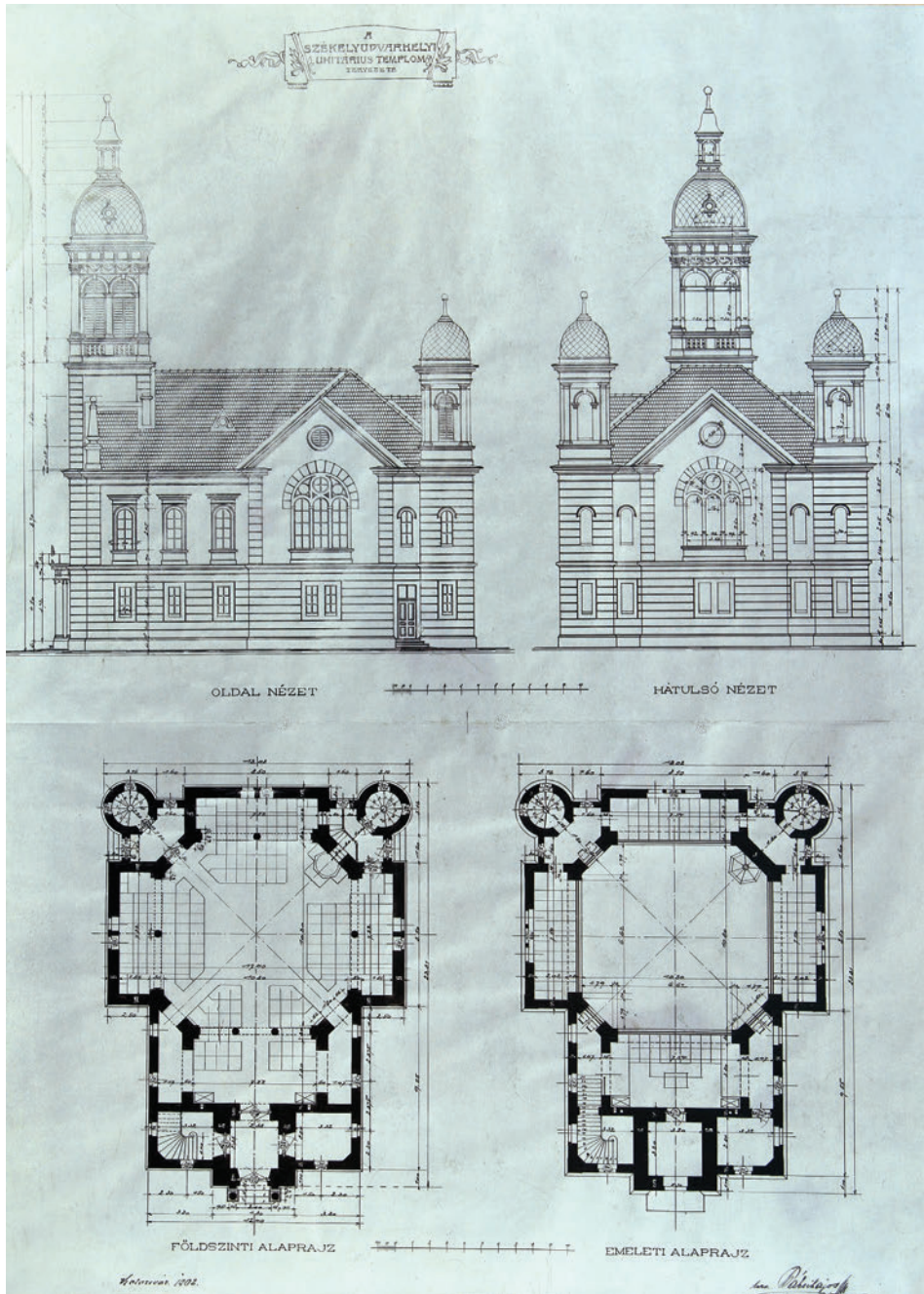
Építészeti Múzeum összevont intézményében, a Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központban kutatható Budapesten. Ezekon kívül néhány vidéki épület (elsősorban templomok) esetében elképzelhető, hogy Pákei tervrajzait a helyszínen őrzik.

mappa tartalmazza a templom eredeti tervanyagának 1902. április 16-ára keltezett lapjait, amelyek mellé utólag más dokumentumok is bekerültek.²⁵

A tervmappa eredetileg tíz színezett tervlapot foglalt magába, a következő sorrendben: helyszínrajz; földszinti és emeleti alaprajz; alapozási és tetőalaprajz; főhomlokzat; oldalhomlokzat; hátsó homlokzat; hosszmetset; keresztmetset és végül két lap a számítási alaprajzokkal. Pákei ezek mellé csatolta a hátsó homlokzat alternatívárajzát, e költséghatékony változat szerint a homlokzat két sarkán álló lépcsőtorony csak kétszintes lett volna, s a tornyokat lefedő alacsony kupolák nem magasodtak volna a templomhajó fölé. E tervrajzokhoz három irat is tartozik, amelyeket szintén Pákei állított össze: tervmagyarázat, előmértet és költségszámítás, valamint az anyagkimutatás. Az 1902-ben összeállított mappába később bekerült még néhány részletrajz és a kiviteli rajzok (ezeket 1906-ban, az építkezés előrehaladtával küldte el az építész), továbbá a karzatmellvédek, a szószék és a padok elrendezési tervei 1907-ből. Mindezek mellett ebben a mappában őrződött meg a Fekete Benjámint építési vállalkozóval kötött szerződés, a Leichtner Gyula helyi mérnök által 1906–1907-ben vezetett építési napló és néhány Pákei által írt levél is.

Rátérve a tervrajzok és az templom bemutatására, az épület alaprajzáról (4. kép) elmondható, hogy nagyban hasonlít a bölöni unitárius templom első, 1891-es tervváltozatán szereplő koncepcióra, amelyben Pákei ötvözte a latinkereszt-alaprajzú és a centrális elrendezésű templomok térszerkezeti sajátosságait. Mindkét alaprajz esetében a kiindulópont a nyolcszögletű központi tér (ennek közép-pontjában az úrasztala áll), amelyhez három oldalról rövid, egyenes záródású nyúlványok kapcsolódnak, a negyedik oldalon pedig az elnyújtottabb „hosszház” található. A főbejárat előreugró portikusza mögött egy három helyiségre tagolt előcsarnok található, középen egy átjáróval. Ettől balra az orgonakarzatra vezető lépcső, jobbra pedig egy kis kamra helyezkedik el. A központi tér köré szerveződő karzatokra a hátsó mellékbejáratokon keresztül elérhető csigalépcsők vezetnek. Az udvarhelyi templom esetében a központi tér centrális szerkesztése jóval hangsúlyosabb a bölöni templomhoz képest, a „hosszház” is rövidebb egy boltszakasznyival, továbbá a kör alaprajzú lépcsőtornyokat az építész kiemelte a hátsó homlokzat sarkaira. Ez a templom méreteiben sokkal szerényebb, mint a bölöni, hossza mintegy 24, szélessége 17,50, a harangtorony ma-

²⁵ Itt köszönjük meg Kovács Sándornak, a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanárának, hogy felhívta figyelmünk erre a mappára; Simó Sándor esperesnek, hogy rendelkezésünkre bocsátotta az iratokat és Botha Zoltán Józsefnek, hogy befényképezte a tervrajzokat.

4. kép

gassága pedig 33,50 méter. A térszerkezetet és a tervezési koncepciót az építész a következőképpen mutatta be abban a termagyarázatban, amelyet az 1902 áprilisában leadott tervmappához mellékel:

„A tervezetnél általában szem előtt tartatott az, hogy mentől kevesebb építési költséggel legalább 300 ülőhely nyerjen elhelyezést, mi jelen esetben el is értett, mert a földszinten 200 és a karzatokon 100 ülőhely van létesítve.

A templomnak van egy fő és két mellék bejárata. A főbejárat elől van, a hol is az ajtón belépve egy előtérbe jutunk, melyből egy a szembe lévő ajtó a templom belsejébe, a baloldali ajtó a karzati lépcsőhöz és a jobb oldali ajtó egy kamrába vezet. Beérve a templom belsejébe szembe egy padok által határolt széles út vezet a templom közép részéhez; jobb és bal felől pedig egy egy úton az ott elhelyezett padosorokhoz jutunk. A mellék bejáratok a templom jobb és bal felén vannak, ahol is az ajtón belépve egy egy előtérbe lépünk. – a honnan egy egy ajtón át, akár a templom földszintjére, akár pedig az ott elhelyezett csigalépcsőkön felmenve a karzatokra juthatunk.

A földszinten öt csoportba vannak a padosorok osztva és pedig úgy, hogy minden padosor mindkét oldalról megközelíthető legyen és hogy a legtávolabbi ülés is a szószékhez közel essék s az látható legyen. A közép részen egy 36 m² nagyságú tér van, melyből az út torkol. A szószék a főbejárattal szembe levő jobb oldalon van a padozattól 2.20 m magasságban, ahol 4 ülésű papi paddal és egy hátsó előtérbe helyezett, de attól üveges fal által elkülönített lépcső feljáráttal.

A karzatok kereken vannak elhelyezve és kő pillérekkel alátámasztva a földszinti padozattól 3.80 m magasságban mintázott, és festett puhafa korláttal és elől kétsorban padokkal. A főbejárat felőli nagyobb karzatra lesz az orgona elhelyezendő, s ugyanitt van a padlásra és toronyba vezető ajtó és egy kamra is. A karzatokra három tölgyfa lépcsőn juthatunk fel, melyek a bejáratoknak közvetlen közelében vannak.

A templom szerkezetileg kétoldalt vakolt szilárd téglafalból és kő alapozással van felvéve és a földszinti padozat a talaj színétől 60 cm magasságban van. A földszinten beton és az emeleten fa padozat irányoztatott elő. A középső rész és karzatok fölött Rábitz rendszerű sodrony középpel és erősítő ívekkel bíró tűzbiztos gipsz boltozat tervezetett. A fedél fa szerkezetű, a templom fölött cseréppel és a tornyokon horgany bádoggal fedve. A templom főpárkány magassága a talajszínétől 10.80 m, a nagy toronyé pedig 33.50 mtr, a templom belsejének legnagyobb magassága 12.00 mtr.

A templom úgy van tervezve, hogy fűthető is legyen, azon célból hogy az idővel felolvasások vagy ehez hasonló célokra is megfeleljen. A bútortzat, a

5. kép

szószék és a papi padok tölgyfából, a többi pedig tölgyfa színre mázolt puhafából vannak előírányozva.”²⁶

Érdekes módon a térszerkezet és az építési anyagok leírása után a tervmagyarázat nem tért ki a templom homlokzatainak ismertetésére vagy az építészeti stílus tárgyalására. A homlokzatrajzokat összevetve a megépült templommal, láthatjuk, hogy a főhomlokzaton tett apróbb módosításokat leszámítva az épület Pákei 1902-es tervezete szerint készült el. A templom főhomlokzata a Bethlen Gábor utca vonalától mintegy tíz méterrel beljebb ugrik, a telekhatáron geometrizáló, szecessziós jellegű kőlabák közé fogott kovácsoltvas kerítés húzódik (5. kép). A főhomlokzat akvarellal színezett tervrajzáról (6. kép) leolvasható, hogy az építész eredetileg más formájúra képzelte el a kapulábakat: a kolozsvári iparmúzeum kerítésének pilléreihez hasonlóan stilizált palmettadisztes fejezettel.

Az udvarhelyi templom antikizáló és reneszánsz ihletésű elemekkel díszített, háromtengelyes főhomlokzatát az enyhén kiugró, négyszintes középtorony uralja. A toronyaljából nyíló, félköríves záródású főbejáratot antik görög templomokra utaló portikusz keretezi. A portikusz két, magas lábazatra állított jón fe-

²⁶ *Tervmagyarázat*, 1902. április 16. (SZUEL, Pákei-tervmappában)

6. kép

7. kép

jezetes oszlopból, az ezekre támaszkodó széles, triglifes párkányból és egy timpanonból áll, s a tervrajzon látható, hogy az építész eredetileg akrotérionokat (a görög templomok gyakori díszzeit) tervezett a timpanon csúcsaira. A toronytest következő szintjét kváderfalazatot utánzó vakolat borítja, a bejárat tengelyében kis körablak nyílik. Az ablakocska fölött, a szintet lezáró hangsúlyos övpárkány alatt „AZ EGY ISTEN TISZTELETÉRE” felirat olvasható. A torony harmadik szintjét egy záróköves szemöldökkerettel ellátott, félköríves záródású ablak töri át, amelyet fogrovatos fejezetű pilaszterek és a rájuk támaszkodó kiugró szemöldökpárkány fog közre. A vízszintes párkány fölé óraszerkezetet helyeztek el. A torony legfelső szintjének minden oldalán félköríves ikerablakok nyílnak, kötényükben bábos mellvéddel. E felső szint sarkait korinthuszi fejezetes pilaszterek hangsúlyozzák, az ablakok fölött füzérdíszes fríz húzódik. A konzolsoros és rozzettás koronázópárkány fölé laternás toronysisak magasodik (7. kép).

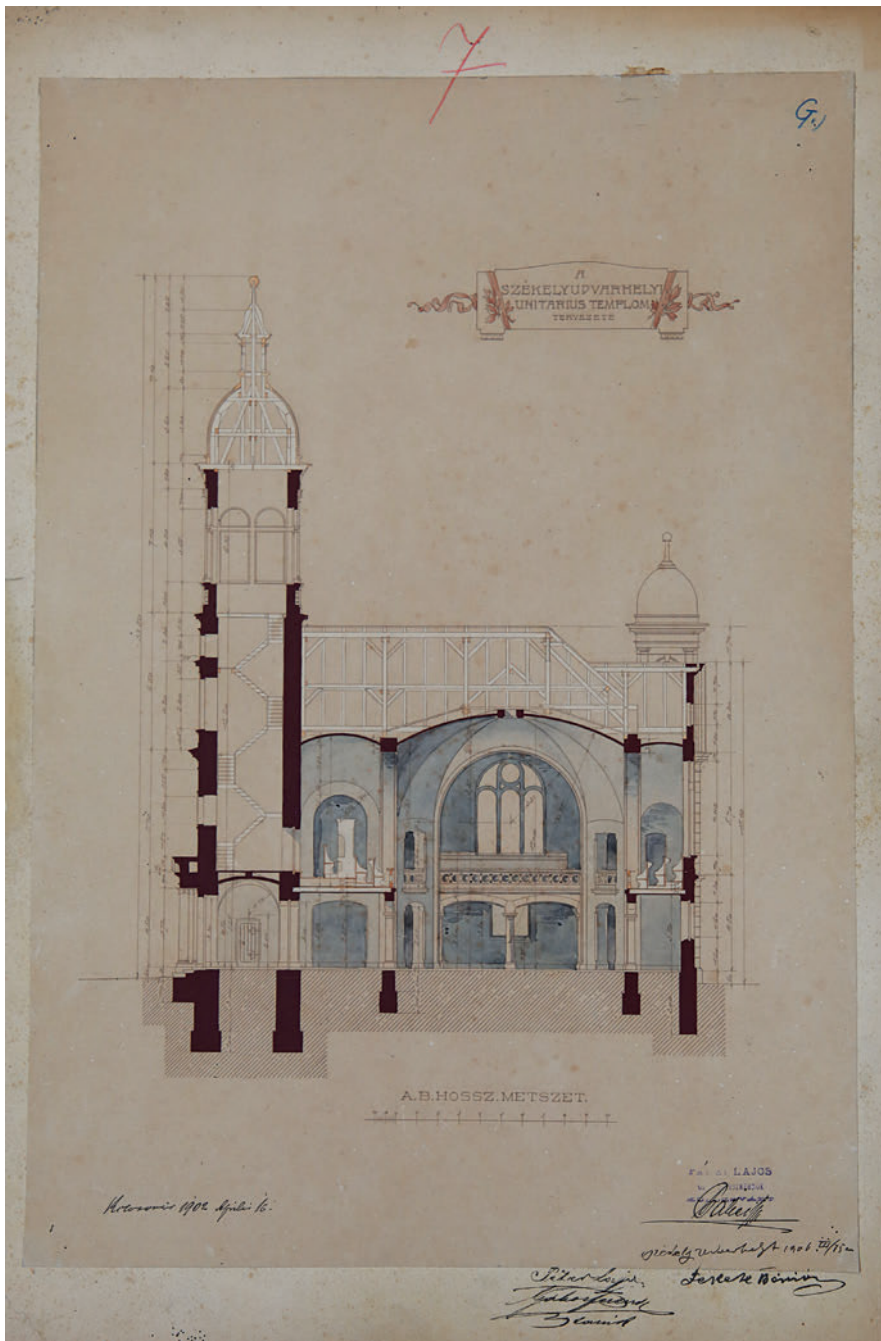
A harangtoronyhoz balról és jobbról kapcsolódó egytengelyes homlokzatszakaszok földszintjén egy keskeny, állótéglány-formájú ablak, az emeleten pedig egy magas, neoreneszánsz jellegű, vízszintes szemöldökpárkánnyal ellátott, félköríves ablak található. A homlokzat második szintjét lezáró övpárkány fölé

íves vonalú oromfal épült, amely a torony harmadik szintjét köti össze a két szélső homlokzatszakasszal. Az oromfal indításaiban magas lábazon álló, kőből faragott obeliszkek emelkednek.

Az északi és a déli oldalhomlokzatok azonos kialakításúak (4. kép). A háromtengelyes hajófal (a főhomlokzat felőli rész) kétszintes, az ablakok formailag megegyeznek a főhomlokzat két szélső tengelyében található nyílásokkal. A hosszházhoz egy timpanonos lezárású, kissé magasabb rizalit csatlakozik, amelynek földszintjét egy szűk, téglalapalakú kettős ablak töri át, az emeleten viszont egy félköríves záródású széles ablak nyílik, amelyet igényes asztalosmunkával láttak el. E széles ablak fölött az oromfalon kis körablak található. A rizalit után egy keskeny, egytengelyes falszakasz következik (a földszinten ajtóval, az emeleten pedig félköríves lezárású szűk ablakocskával), majd a hátsó homlokzat felőli sarkon egy köralaprajzú, háromszintes, karcsú lépcsőtorony emelkedik. A lépcsőtorony alsó két szintjét vízszintesen sávazott vakolat borítja, a földszinten szűk téglányablak, az emeleten pedig félköríves ablakocska található. A torony felső szintjét záróköves keretezésű félköríves nyílások törik át, az árkádok közötti keskeny falszakaszokat dór fejezetes pilaszterek tagolják. A tornyocskát kissé emelt ívű kupola fedi.

A hátsó homlokzat timpanonos középrizalitja formájában és méreteiben teljesen megegyezik az oldalhomlokzatok rizalitjával. E középrésztől jobbra és balra egy-egy keskeny tengely következik (a földszinten állótéglány-alakú, az emeleten félköríves ablakkal), majd a két sarkon egy-egy lépcsőtorony zárja le a homlokzatot. E nézetből érvényesül a főhomlokzaton lévő magas harangtorony látványa is.

A puritán templombelső a központi tér köré szerveződik, amelyet négy oldalról lapos szegmensíves árkádokra és toszkán oszlopokra terhelő karzatok vesznek körül. Az 1902-ben készült hosszmetseten megfigyelhető, hogy Pákei eredetileg egy barokkos szalagfonatdíszre emlékeztető mintát rajzolt meg a karzathoz (8. kép). Viszont az 1906 augusztusában küldött keresztmetseten, s majd az 1907-es részletrajzon egy eltérő mintázat jelenik meg, amely végül meg is valósult: a mellvédeket négyzetes mezőbe foglalt nyolcágú motívum díszíti, amely jellegzetes elem Pákei 1900 körüli építészetében (9. kép). Ezt a mintát az építésze legelőször 1897-ben rajzolta meg a Brassai Sámuel síremlékének első tervváltozatán, de találkozhatunk vele a kolozsvári unitárius kollégium főhomlokzatának középrizalitján az első emeleti ablakok köténydíszeként (1899-es terv) vagy hasonló elhelyezésben a kolozsvári I. Ferencz József Iparmúzeum legfelső szintjének ablakainál (1903-as terv), később viszont kikopott Pákei építészetéből. Az 1912-ben befejezett lókodi unitárius templom karzattmellvédje egyértelműen az

8. kép

9. kép

udvarhelyi templom hatását mutatja, s ha a lókodi istenházát valóban Pákei tervezte, akkor e jellegzetes motívum késői felbukkanását érhetjük tetten, viszont valószínűbbnek tartjuk, hogy Fekete Benjámin építési vállalkozó másolta le ezt a „pákeis” formai megoldást.

Az elegáns külsejű, jó arányú és letisztult hatású belső térrel rendelkező székelyudvarhelyi templom egyike Pákei legjobban sikerült alkotásainak, amelyek Isten dicsőségét hirdetik. A bevezetőben már ismertetett templomokon kívül a két legfontosabb erdélyi unitárius iskolaépületet, a kolozsvári unitárius kollégiu-
mot (1891–1899 között több tervváltozat) és a székelykeresztúri unitárius gimnáziumot (első terv: 1903, 1913–1914 között épült fel) szintén Pákei tervezte, továbbá egyháza felkérésére megrajzolta a két prominens személyiség, Brassai Sámuel és Berde Mózes síremlékeit. E rendkívül fontos tervezői tevékenység mellett a kolozsvári építész adminisztratív téren is szolgálta egyházát, ugyanis 1901-ben az Unitárius Egyházi Főtanács tagjává, 1903-ban és 1909-ben pedig a Magyarországi Unitárius Egyház tanácsosává választották.

Képjegyzék

1. A telek helyszínrajza és a templom elhelyezési rajza, 1902 (Székelyudvarhelyi Unitárius Egyházközség Levéltára – a továbbiakban SzUEL –, Pákei-tervmappa)
2. A templom és a papi lak 1910-ben (*Magyar Unitárius templomok és egyházi épületek 1910 c. fotóalbum*, MUEKvGyLt)
3. A szószék (Botha Zoltán József felvétele, 2020)
4. A földszinti és emeleti alaprajz, valamint a templom oldal- és hátsó homlokzati rajzának másolata, 1902 (MUEKvGyLt, Pákei-hagyaték)
5. A templom bejárata előtti kerítés részlete (Botha Zoltán József felv., 2020)
6. A főhomlokzat akvarellal színezett tervrajza, 1902 (SzUEL, Pákei-tervmappa)
7. A harangtorony felső szintje (felv.: Magyar Unitárius Egyház tulajdona)
8. A templom hosszmetsete, 1902 (SzUEL, Pákei-tervmappa)
9. A templombelső részlete (Botha Zoltán József felv., 2020)